

Obsah

Úvod	9
1. Státní převrat – pojetí a kontexty	15
1.1 Co je státní převrat?	16
1.2 Státní převrat, autopřevrat a palácová revoluce/převrat	24
1.3 Státní převrat, <i>pronunciamiento</i> , pretoriánství a puč	26
1.4 Rozšíření a typologie státního převratu	30
2. Státní převrat, revoluce, rebelie, občanská válka a <i>guerilla</i>	39
2.1 Státní převrat a revoluce	39
2.2 Státní převrat a rebelie, <i>guerilla</i> a občanská válka	61
3. Technika státního převratu	65
Závěr	81
Poznámky	83
Literatura	93
Přílohy	101
1. Schéma státního převratu	101
2. Nejdůležitější státní převraty v letech 1900–2010	103
3. Současní vládcí, kteří získali moc cestou státního převratu	113
Summary	114
Jmenný rejstřík	117

Úvod

Státní převrat je vedle voleb a dědičného nástupnictví jedním ze tří způsobů, jak získat moc ve státě. Tento způsob je kvintesencí politického uzurpátorství. Politická moc je totiž uchopena násilnou cestou a později je pomocí násilí udržována. Státní převrat byl až donedávna v mnoha zemích světa, především v Jižní Americe a Africe a v menší míře také v Asii, základní metodou dobývání moci. Stal se systémovou normou, sice vždy bez výjimky formálně nelegalizovanou a právně nepřípustnou, *a fortiori* veřejně porušující ústavní pořádek, ale v praxi používanou a hlavně všeobecně akceptovanou těmi účastníky politické hry, kteří aspirovali na to, stát se vládci příslušné země.

Zatímco jak volby a volební procedury, které jsou vlastní demokratické soutěži o politickou moc, tak i postupy získávání politické moci založené na dědění trůnu příslušné absolutním monarchiím se vždy nacházely ve středu zájmu badatelů a pozorovatelů politiky, a byly tedy důkladně a všestranně prozkoumány, naopak státní převrat zůstal bez ohledu na to, že se jedná o významný politický aspekt neodvratně spjatý s fenoménem dobývání politické moci, stranou pozornosti. Samozřejmě, jednotlivé převraty, často spektakulární, provázené zvláštní atmosférou a specifickým politickým koloritem, vzbuzovaly mnoho pozornosti a byly široce komentované ve sdělovacích prostředcích. To však obvykle vyvolávalo jen krátkodobou pozornost a přináše-

lo nanejvýš povrchní zhodnocení. Stávalo se, že konkrétní státní převraty byly do detailů popsány historiky a politology, ti se však soustředili jenom na průběh věcí. Znamená to, že o příslušném jevu pojednali faktografickým způsobem. Bohužel, státní převrat sám o sobě, jako obecný politický fenomén, byl jen zřídka předmětem hlubších reflexí, které by se neomezily jedině na představení a popsání konkrétního převratu a jím způsobených politických důsledků, ale pokusily by se o prozkoumání samotné jeho podstaty.

Vědecké dílo pocházející z dílny světové politologie na téma státního převratu jakožto fenoménu majícího určité charakteristické vlastnosti je neobyčejně skromné a obsahuje jen nemnoho hodnotných položek. Navíc se obvykle jedná o texty staršího data, protože pocházejí hlavně ze šedesátých, sedmdesátých a osmdesátých let dvacátého století. Zkrátka, ve výzkumu státního převratu naprosto převažují historická pojetí, která se soustředí na odkrývání fakt a událostí spjatých s konkrétními snahami o nelegitimní dobytí moci. Naopak politologických studií, které by se soustředily na mechanismy státního převratu, je nedostatek.

Záměrem autora této knížky je provedení striktně teoretické politologické analýzy státního převratu, respektive vypracování základů konstrukce, na které by bylo možné vystavět teorii státního převratu. Taková teorie by nepochybně měla především uvážít samotnou podstatu státního převratu jako metody získávání moci a v důsledku toho podchytit jeho specifikum. Práce by dále měla poukázat na podobnosti a rozdíly vyskytující se

mezi státním převratem a jinými jevy, jako jsou revoluce, rebelie, občanská válka a *guerilla*, tedy jevy, v jejichž důsledku dochází k destrukci existujícího politického systému nebo aspoň jeho zásadní přestavbě. Konečně, měla by objasnit mechanismus státního převratu, podchytit takové okolnosti a podmínky, které rozhodují o jeho úspěchu či porážce. Právě takovým předpokladům a z nich vyplývajícím potřebám analýzy je přizpůsobena struktura knížky.

V Polsku máme jistou tradici státního převratu. Dramatický pokus o záchranu nezávislého státu v závěru První Rzeczpospolité, jejímž vyvrcholením bylo přijetí ústavy 3. května 1791, byl uskutečněn v atmosféře státního převratu, protože systémové reformy byly realizovány způsobem, který hrubě porušoval existující právní a institucionální pořádek. O více než sto dvacet let později, dva měsíce po znovuzískání nezávislosti Polska, se skupina pravicových politických aktivistů vedených plukovníkem Marianem Junaszajtisem a knížetem Eustachym Sapiehou neúspěšně pokusila v noci ze 4. na 5. ledna 1919 o státní převrat a převzetí moci. Hlavní protagonista obnovení nezávislého Polska maršál Józef Piłsudski, rozčarovaný slabou a neúčinnou demokracií, převzal v květnu 1926 státní moc prostřednictvím státního převratu, který nabyl podoby sice krátké, ale intenzivní občanské války (379 mrtvých a 920 zraněných).

Generál Wojciech Jaruzelski vyhlásil 13. prosince 1981 na obranu slábnoucího komunistického režimu válečný stav a závažně tak porušil tehdy platné právní normy

včetně Ústavy Polské lidové republiky. Tato Jaruzelského akce je jak v zahraničí, tak i v Polsku často prezentována jako státní převrat. Například známý a ceněný britský historik Norman Davies, který se specializuje na polskou problematiku, dokonce uvedl, že zavedení válečného stavu bylo „nejskvělejším státním převratem v dějinách novověké Evropy“.³ Označit zavedení válečného stavu za státní převrat je však zcela chybné, protože o státním převratu v moderním slova smyslu hovoříme teprve tehdy, dojde-li v jeho důsledku k výměně státní moci a ne udržení politického *statusu quo*. Státním převratem tedy nejsou aktivity zachraňující stávající politický režim, i kdyby byly uskutečňovány v rozporu s platným právem, a právě přesně to se v Polsku v roce 1981 stalo. Jaruzelského krok dokonce nelze chápat ani jako tzv. autopřevrat (*self-coup*), který je velice netypickou podobou státního převratu, ačkoliv se zde vyskytují jisté, byť nikoliv prvořadě podobnosti. Protagonistou autopřevratu je sice osoba stojící v čele státu, která se na obranu svých zájmů či politických kalkulací, nejčastěji za účelem rozšíření své moci a zbavení se jakékoliv kontroly, dopouští někdy i drastického porušování práva, ale podstata autopřevratu spočívá v tom, že jedna státní instituce vystoupí proti jiným státním institucím, což pak vede ke změně existujícího ústavního pořádku a také k politickým proměnám. K něčemu takovému v Polsku v prosinci 1981 v žádném případě nedošlo, protože silové řešení situace generálem Jaruzelským bylo bez výjimky akceptované všemi orgány státní moci, které v něm spatřovaly svoji záchranu. Celá vládnoucí skupina se tedy identifikovala s nelegálním po-

stupem svého lídra. Tato skupina nejen, že udržela své postavení, ale v důsledku neutralizace protirežimní demokratické opozice upevnila svoji pozici.

Státní převrat začal být v Polsku po systémové změně v roce 1989 dosti neočekávaně široce používaným pojmem a stal se nedílnou součástí politického slovníku. Každou chvíli různí politici, jejichž politické postavení dozná oslabení, nebo kteří jsou přímo odsouváni z mocenských struktur, halasně straší státním převratem, jehož mají být údajnou obětí. Samozřejmě, tato prohlášení nejsou ničím podložena a jsou do očí bijícím zneužitím pojmu. To, že prominentní aktéři politického života často používají pojem státní převrat, svědčí jednak o jejich naprosté nevdělanosti, která má za následek dovolávání se pojmů, jejichž význam vůbec nechápou, dále, a to je ještě závažnější, to bohužel svědčí o vysoké nevyzrálosti polského demokratického politického systému. To vše způsobuje, že analýza fenoménu státního převratu nejenže vyvolává pozornost badatelů, ale stává se vzhledem k polským politickým zkušenostem nutností. Jestliže se v Polsku v rámci politického soupeření stále setkáváme s pokusem uchylovat se, byť jenom verbálně, ale s vědomím toho, že od slov k činům není daleko, ke státnímu převratu, pak je analýza tohoto jevu důležitá také s ohledem na kultivaci politického myšlení a jednání.

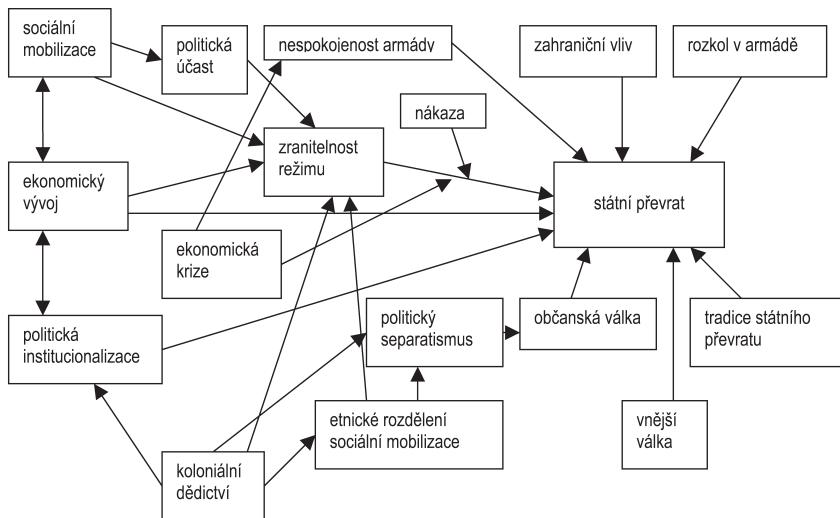
Státní převrat není cizím jevem ani v případě ostatních zemí středovýchodní Evropy. V pobaltských státech se státní převraty odehrávaly často, některé byly úspěšné, jiné ne. Podobně to vypadalo v Bulharsku a Rumunsku. Nedochovalo k nim naopak v Maďarsku, kde dlouholetá

diktatura Miklóse Horthyho efektivně kontrolovala politický život a již v zárodku potlačovala jakékoliv projevy politické opozice. Jisté znaky státního převratu však vykazovala samotná Horthyho vláda. Když Horthy v říjnu 1944 oznámil odchod Maďarska z války, byl zbaven moci fašistickým hnutím Šípových křížů Ference Szálasiho, který v zemi vládl pod ochranou německé okupační armády. Dokonce i v Československu, které se oprávněně těšilo pověsti jakési oázy demokracie v celém regionu středovýchodní Evropy, proběhl pokus o státní převrat, i když se jednalo o zcela operetní záležitost. V noci z 21. na 22. ledna 1933 se skupina fašizujících spiklenců vedených poručíkem Ladislavem Kobsinkem pokusila o státní převrat v Brně, avšak jejich akce skončila naprostou blamáží. Když už je ale řeč o Československu, je vhodné uvést, že po druhé světové válce se komunisté dostali k moci cestou klasického státního převratu, což bylo v této části světa velkou politickou zvláštností.

Autor této knížky by rád poděkoval několika osobám. Jsou jimi lektori textu doc. PhDr. Stanislav Balík, PhD. a prof. dr. hab. Michał Chorośnicki. Dále to jsou prof. dr. hab. Antoni Dudek, dr. Artur Gruszczyk, dr. Danuta Kabat, doc. PhDr. Michal Kubát, PhD. a prof. dr. hab. Zbigniew Rudnicki. Bez jejich laskavé pomoci by nebylo možné dostat se k řadě knížek, publikací a materiálů nezbytných pro teoretické zpracování fenoménu státního převratu. Michalu Kubátovi navíc děkuji za skvělý překlad mého textu z polštiny do češtiny.

Přílohy

1. Schéma státního převratu

Zdroj: vlastní schéma na základě: Zimmermann Ekkart, Explaining Military Coups d'Etat: Towards the Development of a Complex Causal Model. *Quality and Quantity*, vol. 13, no. 5, 1979, str. 436.